«La Jeune Parque» կէս զիցուհի, կէս աղջիկ, անձնաւորումը կեանքին, բնութեան ամայի մէկ վայրին մէջ՝ վերազարթած խոր թմրութենէ մը՝ ծովէն եկող հովին փայփայանքին ու ասղերու հայեացքին տակ՝ կը զգայ քաղցը կոտանքը հաճոյքին իր մարմնոյն անդամներուն վրայ՝ օձի մը խածուածքէն արթննալով իր մէջ տենչը կեանքին, սիրոյ և հաճոյքին։ Հաճոյքին կը յաջորդէ ցաւին գիտակցութիւնը՝ հոգեկան տառապանք մը. այդ ցաւը որ արդիւնք է Եսին պարտութեան՝ ինքնին հպարտութիւնն է անոր հոգւոյն՝ որ կ'ընդվզի կրած նուաստութեան առջեւ։ Ցաւին գիտակցութեան կ'ընկերանայ խկոյն մահուան երկիւղն ալ, ու այսպէս նէ տատանուած ալիքներէ սիրոյ, ցաւի և վախի՝ կը տարուբերի մէկէն միւսը։ Հոգիի ձկտումներուն և նիւթին, Եսին վսեմ տենչանքներուն և Ոչ-Եսին՝ (նիւթին, մարմնոյն) հրապոյրներուն մէջ գալարուող այդ կոյսը կը տառապի ՀԸՆԱՊԱՏՈՒԱԾ ԲՆՈՒԹԵՆԷՆ, որ իր զգլխիչ խաղտանքովը, և ասղերն իրենց փայլով ու հոմն իր փաղաքշանքովը կը զրգռեն անվերջ։ Վալերի օձի պատկերը գործածելով՝ կը մօտենայ ասուածաշնչական գաղափարին, ուր օձը՝ անձնաւորումն է մեղքին, հաճոյքին։ Բայց այսչափ միայն. Ցեացածը Վալերիի անձնական տեսութիւններն են, իր երեւակայութեանը պտուղ՝ պատկերացումի եղանակին մէջ. նիւթը արտաքսապէս նկատած ֆիլիթեական Եսի և Ոչ-Եսի փիլիսոփայութեան կերպարանքն ունի, սակայն իրականին մէջ յափտենական երկուութեան հարցն է, բախումը նիւթական և հոգեկան ուժերուն մարզուն մէջ։

Վալերիի բանաստեղծութիւնը ունի յաճախ կրկնութիւն նիւթերու. հոգիի և նիւթի պայքարին երգը ընդլայնուած է այս անգամ աւելի մօտէն հետեւելով ասուածաշունչին պատմած սկզբնական մեղքի պարագաներուն՝ իր «Ebauche d'un serpent»ով, որ ուժեղ պատկերացում մ'է զիւին (անձնաւորուած օձին մէջ) ծրագրին՝ դաւելու Եւայի կեանքին ու երջանկութեան, մենախօսութիւն մը ընդդէմ Գերագոյն Էին, արարչագործութեան մեծութեան ու գեղեցկութեան, բուռն զայրոյթով իր անկման համար, և լի վրէժով և ոխով ի պատկեր Ամուսնոյ ստեղծուած արարածներուն դէմ։ «Pythie» կ'արձարձէ կարծես La Jeune Parque-ի նիւթը նման ձեւով մը, բայց աւելի նուազ գեղեցկութեամբ և արժէքով. հոս ալ կոյսին ազեխարշ ազերսումը կեանքին համար՝ յանուն իր կուսութեան, յանուն իր տարութեան այն ասուածէն որ սիրացած է անոր և կը ցանկայ արիւնին։ «Fragment du Narcisse» սիրոյ երգն է, մանաւանդ թէ սիրոյ տառապանքին երգը, թէեւ նիւթով վերարտադրութիւն մը յունական զիցարանութեան մէջ ծանօթ՝ Նարկիսոսի առասպելին. աննման գեղեցկութեամբ օժտուած պատանին՝ որ կ'արհամարհէ ամէն հրապոյր՝ հուսկ կը պաժուի տառապելու իր գեղեցկութեան պատկերով, զոր օր մը ջրախառութիւնը կ'ունենայ ցոլացած տեսնելու վճիտ առուակի մը մէջ։ Հոն օրերով, գիշերներով ընկղմած խոտերու և թուփերու մէջ, լքուած և յուսահատ կը մենախօսէ... Ու յանկարծ կը լսէ հեգնանքը Արձագանգին (յաւերժահարս՝ արհամարհուած իրմէ և կատաղութենէն ծիւրած ու փոխուած ժայռի՝ պահելով լոկ ձայնը) որ կը կրկնէ իր տխուր երգը։ Քերթուածը ուժեղ զգացողութեան, տառապակոծ յուզումներու արտայայտութեան, մսի և արիւնի պայքարին համար՝ որ հոն ներկայացուած է, Վալերիի գեղեցկագոյն արտադրութիւններէն մին կը կազմէ, և միանգամայն ամէնէն յատկանշականներէն՝ որովհեւեւ գերազանցապէս ինքնաճանաչումի, հոգեկան վերլուծումի ճիգն է որ հոն կը կատարուի։

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՎԱՆԱՏՈՒՐ. - «ԽԵՂՃ ՄԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆ» (1941–1946) տպ. Վենետիկ - Ս. Ղազար. 1948. Գին՝ իտ. լ. 350։

Վանատուր (Հ. Վահան Յովհաննէսեան) նոր հատորով մը ասպարէզ կու գայ՝ չուրջ ինը տարի վերջ՝ ափրիկեան հողի, կլիմայի եւ մանաւանդ իր գերութեան շրջանի ներշնչումները տալու մեզի, յետ հայրենասիրական եւ ուրիշ քնարերգական բանաստեղծութիւններուն, ամփոփուած Հայրենի Կրակարան (1930) եւ Սրտերու Երգը — Վանիի Ծաղիկներ (1939) հատորներուն մէջ։

Հատորը որ կը գրուի հիմա հրապարակի վրայ — Խեղճ մարդկութիւն — գրեթէ այն աքսորավայրին եւ գերութեան փշաթելերուն մէջ անցած կեանքին դառն յուշերը կ'երգէ՝ Ճակատագիր, Տրտում է անձն իմ, Ի մտանել արեգական երբեակ բաժանումներով։

Խեղճ մարդկութիւնը՝ համաձայն հեղինակի մտքին՝ է պատկերը տառապող մարդոց, արձագանգը վշտաբերբեր մարդկութեան, սրտակեղեք աղաղակները եւ ողորմութիւնը կրքի զոհ եւ մահուան որս թշուառ արարածներու։ Եւ արդարեւ ընդհանուրի մէջ հատորին պարունակութիւնը կ'արդարացնէ տիտղոսը. դիտենք միայն՝ որ «Խեղճ մարդկութիւնը» ոչ թէ ուղղակի, այլ անուղղակի կերպով պատկերացուցած է՝ տառապող բերդոդին հոգւոյն անդրադարձումով։ Քերթողը կը տառապի, եւ իր մէջ մարդկութիւնը՝ որ ամէն կլիմայի եւ գօտիի տակ նոյն է, կը մասնակցի իր ցաւերուն, կը չարժի ու կ'եռայ իր չուրջ՝ որոնց ինքը կը հանի ոտիտանքով, օգնութեամբ. այսպէս են Սիրտս բաց է ձեզ համար, Փոքրիկին մահը, Կ'ուզէի որ, Սեւ քաղաքին բոցերը, Ինկող տերեւները։ Քերթողն առանձին է մարդ, կը տառապի խոր ու երկար գիշերներու անքնութեամբ, չարատանջ տեսիլներով անորոշ ապագայի մը, բանտուած փշաթելին սահմաններէն ներս՝ երազելով իր ապատ կեանքի երջանիկ ապրումները, ինչպէս Գիշեր, Անբախտ ծաղիկը, Անճաթիւս, Մեղմ խօսեցէք, Ներում, Ուխտական կանթեղը, Եղիցի, Սենեակիս մէջ, Խօսք ընդ սրտի, Անիմնութիւն կտորները, որոնք գեղեցկագոյններն ալ կը կազմեն իր տաղաշարքին, որոնց մէջ արտայայտութիւնն առնելով զուտ ենթակայական չեշտ ու հանգամանք, կը խորանայ եւ զգացումն ալ ուժգին կը դառնայ։ Եւ արդէն Վանատուրի բանաստեղծութեան գեղեցկութիւնը կը կայանայ զգացման մէջ, եւ մանաւանդ պատկերաւոր կերպով խօսելուն մէջ. պատկերները (որոնք երբեմն դժբախտաբար կը կրկնուին) կու տան իր երգին հրապոյր, թեթեւութիւն, քնքշութիւն. արդէն բանաստեղծութիւնն ալ պատկերաւոր խօսակցութիւն մ'ըլլալու է ինքնին, հեռու սովորական բանաձեւերէն, որպէսզի ազդէ մտքին, ազդէ մանաւանդ սրտին։ Վանատուր կը խօսի սրտին հետ. ինքը այն բանաստեղծներէն է որ կը մտածեն պատկերներով՝ եւ ոչ թէ գաղափարներով, զինքը գրաւողը ոչ թէ անմիջական կերպով մեծ ու փայլուն գաղափարի մը ոյժն է, այլ պատկերը՝ որուն արտայայտութեան համար ան ուրիշներու պէս բառի տառապանքը չունի, որովհեւեւ չի մտածեր բառերով, եւ բառերու վրայ թափուած տքնութենէ մը դուրս չեն գար իր երգերը, այլ բնական ու ինքնաբուխ. սակայն այս կէտը որ առաւելութիւն մըն է անտարակոյս, չի մղեր զինքը մանրակրկիտ ու բծախնդիր յղկող մը ըլլալու, ինչպէս էր Վարուժան (որուն «Աղօրիքը» Հացին Երգը հատորիկին՝ եղած է տառապագին ծնունդ մը յետ 7-8 վերամշակումներու), եւ իր երգերը՝ բխած սրտէն ու մտապատկերներէն՝ կը թուին արդէն իրենց յղացքով անթերի եւ անհրապելի։

Վանատուրի մէջ բանաստեղծը երբեմն ժողովրդական ներշնչումներու (մօթիֆներու), երբեմն բարոյախօսական, երբեմն աղօթական բնոյթով, երբեմն աշուղական՝ Սայաթ-Նովայի չունչին եւ եղանակին նմանութեան կը ձգտի, ինչպէս Կ'ուզէի ես (Ա. բաժնին մէջ), ուր «Յոգնած եմ ես սիրոյ աղբիւր երթալէն», «Յոգնած եմ ես ողբ, հառաչանք լսելէն», «Յոգնած եմ ես երգել զրկանքն հիւղերուն» եւն., կը ցուցնէ։

Վանատուր մեր արդի շարք մը բանա-

digitised by A.R.A.R.@

ստեղծներուն մէջ, որ հատորներով հրապարակ իջած են, ամէնէն ներկայանալիներէն մէկն է՝ որ բանաստեղծութիւնը կ'ըմբռնէ որպէս սրտի երգ, արտայայտութեան մէջ կը զնէ փափուկ ձեւեր, ըստ բաւականի խնամուած տաղաչափութիւն: Իր մէջ ուժէն աւելի կայ քնքշութիւն, նրբութիւն ձեւի, զգացումի եւ գոյնի. «Բազէ» Ալիշանին քով ան ինքզինքը կը նկատէ «ոստոստուն ճնճղուկ մը որ ծառէ ծառ թռչելով կը հաւաքէ երգը խոնարհ սիւքերուն»: Պէշիկթաշլեան մըն ալ իր ժամանակակիցներէն՝ սրաթռիչ Արծուի Ալիշանին քով, կոչուած էր «մենջող Աղաւնի»: Մենք կը յուսանք թէ Վանատուր պիտի ձգտի իր յաջորդ հատորներուն մէջ տալու նաեւ մեծ եւ համաշխարհային ներշնչումներ, հզօրին եւ վսեմին զպչող լարերով: Եւ արդէն իր նախկին հատորներուն ինչ ինչ քերթուածները, ինչպէս նաեւ «Խեղճ մարդկութիւն»ի մէջ տուած զօրաւորագոյն կտորները ապացոյց են իր տաղանդին, այսպէս օր. Ոչ պիտի ըսեմ, Լճակս, Երգ խաղաղութեան, Խարուած սիրտը, Սոխակը, Փոքրիկ կեանք, Անկեղծ քերթուածը, Աղօթք՝ որ քիչ մը Լամարթինեան շունչն ու հոգեբանութիւնը կը յիշեցնէ: Վանատուր արժանի է ժամանակակից հայ բանաստեղծներուն երամին մէջ իր պատուոյ տեղն ունենալու:

ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՃԵԱՆ. – «ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՇՈՒՇԱՆՆԵՐ». քերթուածներ (1940–1947). տպ. Փարիզ 1948. Գին՝ 250 ֆր. արտասահմանի համար՝ 1,50 տոլար:

Մառի Աթմաճեան, քոյրը Ա. Սեմա վաղամեռիկ բանաստեղծին, որ ինկաւ Բ. միջազգային պատերազմի արհաւիրքներուն մէջ որպէս քաջ մարտիկ, հայ գրական աշխարհին կը ներկայանայ բանաստեղծական հատորով մը՝ «Գողգոթայի շուշաններ» տիտղոսի տակ:

Կ'ենթադրեմ թէ այս ընդհանուր խորագիրը, որ կ'ամփոփէ հատորին բովանդակութիւնը, խորհրդանշական է, նկատելով մարդն ու մարդկային կեանքը Գողգոթայի փշալից վերելքին երկու կողմերը ծաղկած շուշաններ, որ կ'արթնին յորդահոս վէրքերէ՝ պատճառուած պատերազմէ ու կըրքերէ:

Հատորին ներքին բաժանումները՝ Բուրվառներ, Ասուպներ, Գրգռիք ըստ բաւականի խիստ ու կշռադատ չափով մը կատարուած են. ճիշտ չափերու մէջ մնալու համար հարկ էր նաեւ որ «Հայրս աքսորի ճանապարհին» եւ «Սաւառնակ» կտորները մաս կազմէին Բուրվառներ բաժնին: Կ'ուզէի յատոյ դիտել տալ՝ որ եթէ Ասուպներ ենթատիտղոսը առնուած է միտքն ողողող ու մտքէն անցնող զաղափարներու նշանակութեամբ, ինչպէս ասուպն որ յանկարծ կը լուսաւորէ երկինքն ու կ'իյնայ, կ'անհետի՝ այն առեն բոլոր քերթուածներն ալ ասուպներ են. եւ թէ Գրգռիք-ի երգերն ալ առանձին այդ տիտղոսով ոտքի վրայ չեն կրնար կենալ:

Մառի Աթմաճեան շնորհաւորելի է, եւ մեծապէս խրախուսելի իր ճանապարհին վրայ. յետ քերթողուհի Սիպիլին, արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը կրնայ կըրթընիլ Աթմաճեանի տաղանդին ու արուեստին՝ հաստատելու համար թէ մեր իդական սեռը ունի գրական մարդին մէջ, աւելի ճշտելով բնական բանաստեղծութեան մէջ՝ իր պատուաւոր ներկայացուցիչը: Այսօր Խորհրդային Հայաստան կը պարծի իր Աղաւնիով եւ Սիլվա Կապուտիկեանով, Արտասահմանի Հայութիւնը՝ ուրիշ հայ կին գրողներու կարգին՝ կրնայ ներկայացնել իր Մառի Աթմաճեանը: Պր. Արշակ Զօպանեան նախաբան Յառաջաբանով մը կը ներկայացնէ նոր քերթողուհին. կը կարծեմ թէ այդ յառաջաբանին հարկ չկար, քերթուածներն ինքնին իրենց յաջող կերտուածքով վեր կը բռնեն անունը՝ որ գրքին գլուխը արձանագրուած է:

Աթմաճեանի բանաստեղծութիւնները յատնի գլխերով կու տան մեզի արհաւիրքներու երգիչը՝ խորապէս սպացող կրուսան իր հօր ու եղբօր (Բուրվառներ), Հայրենիքի եւ կեանքի երգիչը (Ասուպներ), սիրոյ եւ երազի երգիչը (Գրգռանք): Միութեան հետ զաղափարի՝ որ հաճելի է նկատել միշտ քերթողական հատորներու մէջ՝ Աթմաճեանի Գողգոթայի Շուշաններ-ը առանց մանրամասնութեան իջնելու, բանաստեղծական անսովոր յաջողութիւն մ'ալ ունին, յզացումի, ընդլայնումի, արուեստի եւ զգացումի անկեղծութեամբ, ինչպէս նաեւ արդիական զայնին, կնոջական զգայնութեան (որով հարազատօրէն բնած իր հողիէն), եւ նաեւ կին զրողէ մը անսպասելի՝ ինչ ինչ երգերու վրայ առնական ուժեղ թափին համար. այսպէս են «Բուրվառներ» բաժնին երգերէն չատերը՝ ուր իրապաշտ նկարագրութիւնը կայ սարսափի, արհաւիրքի եւ քանդումներու՝ ռումբի եւ վառօդի, ու ոգմբաձիգ սաւառնակներու ահարեկիչ անցքերուն ի լուր եւ ի տես: Շնորհաւորելի է Աթմաճեան ոչ թէ լոկ իր պատկերաւոր արտայայտութիւններուն, ոչ թէ լոկ իր քնքուշ ու թաւշեղեն նրբութիւններուն համար զաղափարի ու ձեւի, այլ միանգամայն իր հայերէնին համար, այնքան կոկուած, յզկուած եւ ուժեղ. որ եթէ չափազանցութիւն չըլլայ՝ պիտի ըսեմ թէ վաղ

արժանի է. ի հարկէ որքան ալ ուսումնասիրուի՝ այնքան տակաւին կը մնայ ուսումնասիրելի եւ բազմահարուստ բովք մը:

Առաջին մեծագոյն դէմքը որ մօտեցած է անոր աստուածաբանական ձեռնհասութեամբ, եղած է Հ. Գարեգին Աւետիքեան, մին Մխիթարեան Կաճառի նշանաւոր ներկայացուցիչներէն, որ իր «Նարեկլուծ»-ով գրուած ընդդէմ Յ. Նալեան պատրիարքի մեկնութեան, կը բանար Նարեկեան խորութիւններու, քերթողական ճոխութիւններու գանձարանը. այդ գործը կը մնայ միշտ ամէնէն աւելի հաւատարիմ Մեկնաբանութիւնը Նարեկացիի մտքին եւ հոգւոյն, եւ որուն կարելի է միշտ դիմել դժուարութիւններու, մութ տեղերու լուսաբանութեան համար, ինչպէս որ արդէն Գարեգին Սրբազանը, ըստ իր յայտարարութեան, յաճախ դիմած է իմաստներու խրթնութիւնները պարզելու համար:

Այն փորձը՝ զոր Գեր. Գարեգին Եպս. Տրապիզոնի՝ կատարած է տաղաչափեալ ձեւով մը մեծագիր հատորի մը բոլոր չքեղութեամբը դայն ներկայացնելու հայ հասարակութեան, անշուշտ կը ծառայէ Գրիգոր Նարեկացիի անզուգական տաղանդը աւելի եւս ճանչցնելու եւ ժողովրդականացնելու: Ժողովրդականացնել ը - սինք. սակայն աւելցնենք աւելի ճշտելու համար, որ այդ նպատակին հասնելու համար՝ կարեւոր էր փոքրագիր հրատարակութիւն մը մատչելի գինով, որովհետեւ մեր գրագէտ դասակարգը՝ միշտ կարօտեալ վիճակի մէջ, 50 վեսոնոց հատոր մը չի գներ. բայց թողած այդ շատ երկրորդական կէտը՝ դանք կարեւոր հարցին:

Նարեկեան աղօթամատեանը տաղաչափե՞լ գործ մ'է բնագրին մէջ, եւ թէ կարելի՞ է դայն տաղաչափեալ թարգմանութեամբ մը ներկայացնել:

Գեր. Գարեգին եպիսկոպոս, առանց ո՛ եւ է կասկածի, կը համարի թէ բովանդակ «մատեան ողբերգութեան»ը տաղաչափեալ գործ մ'է: Կ'ըսէ ան. «Նարեկը, հաղուագէպ կաղացումներով՝ որոնց սպրդումը կարելի է վերագրել գոնէ մասամբ անճարակ ընդօրինակողներու, քնարական խառնուն ու տիրական կշռոյթով դաշնաւորուած ու մերթ յանդաւորուած առողջական ողբերգութիւն մ'է: Տիրապետող չափն է 5—5, որով կը սկսի նոյնիսկ իւրաքանչիւր Խօսքի խորագիր. «Ի խորոց սրտից — խօսք ընդ Աստուծոյ»:

Ու թուելով բոլոր այն գործածուած չափերը՝ զոր կը համարի թէ Նարեկացին գործածած ըլլայ (ինչպէս 5—5—4—3 = Եօթնեւտասնոտեան, 5—4—3 = երկոտասանոտեան, 3—5—4—3 = հնգեւտասնոտեան, 3—3—4—3 = երեքտասանոտեան, 5—4—5—5 = իններեւտասնոտեան, եւն., եւն., կը կարծէ գաղտնիքին բանալին գըտած ըլլալ:

Յարգելով Սրբազան Հօր բոլոր հմտութիւնը, փորձը, մենք սորեւ կ'ուզէինք ներկայացնել՝ դրախօսականի տիպով, մեր տեսակէտը: Ըսենք խոկոյն որ այս չափերու ցուցմունքը՝ չափերու դիւտ մը չէ՝ ինչպէս շատ իրաւացիօրէն ըրած է ժամանակին Բագրատունի՝ մեր եկեղեցական բանաստեղծութեանց մէջ՝ (չարականներու նկատմամբ) վեր հանելով հայկական կոչուած չափը, առարկայական հիմերու վրայ հաստատելով դայն: Գեր. Գարեգին Եպիսկոպոսի ըրածը կարելի է ընել ո՛ եւ է արձակ էջի մը համար ալ, հոն ուզելով գտնել ներքին ամանակ մը եւ բռնի ցոյց տալ չափի մը գործածութիւնը: Այսպէս իր հետեւեալ սա տողերուն մէջ մենք կրնանք գտնել չափ մը, բայց առով բանաստեղծական տաղաչափութեան մը դիւտ ըրած չենք ըլլար. օր.

Նարեկի մէջ / հոս ու հոն ցանցուած / նմանատառական / չարոցները / ... եւ կ'ունենանք 4—5—5—4 = ութեւտասնոտեան չափը: Եղա՞ւ. ո՛չ: Նոյնպէս է Նարեկի աղօթամատեանը իր գրեթէ բոլոր ծաւալով, բացի քանի մը գլուխներէ, ուր յայտնապէս կը զգացուի չափի մը, կշռոյթի մը գոյութիւնը եւ յանդաւորում տողերուն, առաջ եկած Նարեկացիին հոգւոյն դահավիժող թափէն, եւ ամանակի զգացողութենէն:

Ի՞նչ չափ կայ օրինակի համար առաջին Բան-ին ա. հատուածին մէջ.

Զայն հառաչանաց հեծութեան սրտի՝ ողբոց ազաղակի 5—5—6
Քեզ վերընծայեմ, տեսողըդ զաղտնեաց 5—5

Եւ մատուցեալ ի հուր թաղծութեան անձին տոչորման 4—5—5
Ըզպտուղ ըղձից ճենճերոյ սասանեալ մըտացս 4—3—5
Բուրվառաւ կամացս առաքել առ Քեզ: 5—5
Այլ հոտոտեսցիս, հայեսցիս, Գըթած, 5—5
Քան ի պատարագն բոլորապտուղ՝ 5—4
Մատուցեալ ծըխոյն բարդութեան: 5—3
Ընկա՛լ զսակաւամասնեայ բանիցըս յօդուած 2—5—5
Քեզ ի հաճութիւն, մի՛ ի բարկութիւն: 5—5
Ելցէ ի խորոց ասի զզայութեանց խորհրդակիր սենեկիս՝ 5—5—4—3
Վաղվաղակի ժամանել առ Քեզ՝ 4—5
Կամաւորական նըւէր բանական զոհիս, 5—2—5
Ողջակիզեալ զօրութեամբ ճարպոյ՝ 4—5
Որ յիսն է պարարտութիւն: 3—4
Եւ ի դնելս իմ ընդ քեզ դատ՝ խառնեալ աղերսիս, Հըզօր, 4—3—5—2
Մի՛ իբրեւ զհամբարձումն ձեռաց ամպարշտեալն Յակոբու, 3—5—4—3
Ըստ բողոքելոյն Եսայեայ, 5—3
Եւ զանիրաւութիւնսն Բաբելոնի՝ 6—5
Տաղտկալի քեզ երեւեսցի, 4—4
Զոր առակ եօթանասներորդի երկրորդի սաղմոսի ազդէ. 3—6—3—5

Տաղաչափական ընթացք չկայ հոս, հակառակ պարագային՝ ինչպէս ըսինք՝ ո՛ եւ է արձակ կտորի մը խօսքերն ալ անդամահատելով կրնանք տակէ տակ դնել եւ ոտանաւորի մը կերպարանք տալ արտաքսապէս: Անցնինք Բան Բ.-ին, ուր աւելի յայտնի է մեր դիտողութեան ապացոյցը.

Եւ արդ, քանզի առ Բարձրեալն Աստուած յօդաւորական չրթամբք կարդաս 4—5—5—4
Որ գործովք միայն զերաւի, եւ ոչ ստեղծարանութեամբ կաչառի, 4—5—5—3
Որ յեղիպտոս միշտ ունիս զսրտիդ զդարձն, 4—3—3
Զինչ օրինակ առ այս քեզ նմանազոյն 4—3—3
Եւ յարմարական ասատանօր եղից, ա՞ռնձն իմ պարտաւոր, 5—5—5
Պատժակիցս կործանեցելոյն Սոդոմայ, 3—5—3
. . . . . .

Տողեր՝ որոնք ուրիշ դասաւորումով՝ տարբեր չափերու կրնան վերածուիլ. ինչ որ ցոյց կու տայ թէ չկայ ներքին, պարտադրող պատճառ մը միակերպ դասաւորումի, բոլոր դասաւորողներու համար հաւասարապէս ստիպողական:

Ուրիշ օրինակ մը կ'ուզէ՞ք. առնենք Բան Գ.-ին բ. հատուածը.

Եւ քանզի առ ամենայն հասակ անկեցեալ յերկրի ազգ բանականաց՝ 3—4—5—3—4
Այս պատուէր նկարագրական նորոգ մատենի ողբոց նըւագի 3—4—5—5
Որ զամենեցունց ունի ըզկրից պատահմանց 5—4—3
Նըշանակեալ յիւրում պատկերի, 4—5
Իբր կցորդ մեծ գիտակական կարեաց համայնից. 4—4—5
Ամ բոլոր զումարքս բազմահոլով տիեզերակոյտ քրիստոնէից, 5—5—5—4
Ամ նախնի ժամքն ժամանողաց, եւ առ երկրորդ կոչեցեալ չափու արքումն... 4—5—4—3—4

digitised by A.R.A.R.@

Ո՞ւր է այստեղ միակերպ ամանակ, չափ. թարգմանիչը զուտ կամայական կերպով դրած է տակէ տակ այդ տողերը: Այսպէս կարելի է թուել բազմաթիւ օրինակներ. բայց չենք ուզեր աւելորդ տեղ երկարել գրախօսականի համար սահմանուած մեր սիւնակները:

Նարեկեան աղօթամատեանը՝ տաղաչափեալ գործ մը չէ իր ամբողջութեան մէջ. միայն կարելի է նշանակել քանի մը գլուխներ, ինչպէս ըսինք, եւ կամ հատուածներ, որոնք դիտումնաւոր կերպով տաղաչափուած են հեղինակէն. անոնցմէ դուրս ամանակ չզգացնող բոլոր կտորներն ալ արձակ են, սակայն ենթակայ Նարեկացիի ոճին, որ կը կայանայ թուարկումի, պատկերներու կրկնութեամբ գաղափարն ու զգացումը սաստկացնելու իր եղանակին՝ որ Նարեկեան գրելակերպը կը կազմէ: Թերեւս բովանդակ աղօթամատեանի մէջ ԻԶ. բ, ԻԷ. բ, Ղ, ԼԹ. բ, ԺԲ. գ. հատուածներն են որ տաղաչափական նկարագիր ունին եւ դիտումնաւոր կերպով հեղինակէն կատարուած՝ նմանցրնելու համար իր ոգիը այն մարգոց (այսինքն քերթողներու, տաղաչափներու) գրուած գրքին՝ որ միեւնոյն գիրով իւրաքանչիւր տողը կ'աւարտեն, որով աւելի սաստիկ եւ մորմոքեցուցիչ կը դարձնեն իրենց երգը: Կ'ըսէ ինքնին Նարեկացի նոյն Բան ԻԶ.ի սկիզբը.

«Եւ արդ սուղագոյն է իրաւաբար, ընդ որս որք ըստ ձայնից կողկոզանացն՝ եւ զրանիցն յարմարութիւն հանդերձեն, ի նոյն գիր բերեալ զաւարտմունս տանցն. որովք առաւել սաստիկ մորմոքեալ՝ ճմլեցուցանեն զաղէտս կարեացն սրտին ըստ ձից առ արտասուացն բիմունս. ուստի եւ բազմեալ իմ ի գլուխս ակմբից դասու այնոր երախանաց, որք զլաւեացն յեղանակեն բանաստեղծութիւն, եւ ես ընդ նոսին՝ նոցին հեծութեամբ աւաղական ձայնարկութեամբ՝ զանձինս տարածանեմ ըստ վշտակրութիւն»:

Հոս յայտնի է միտքը Նարեկացիին. իր ողբերգը աւելի ազդեցիկ դարձնելու համար՝ կ'ընտրէ բանաստեղծական եղանակը՝ ուր թէեւ ոտքերու կատարեալ համաձայնութեան պակասը դարձեալ դպլի է՝ բայց կայ բացայայտ ձկտումը եւ ճիգը մատներուն՝ մնալու կապուած այդ արուեստի օրէնքներուն:

Հոս չափն է 5—5—5, եւ 4—5—5 խառն իրարու հետ:

Պարտուցըն ժխտեալ տաղանդացն՝ ճեպով մեծաւ ի տուժի,
Ես ապիկար մատնեալ անարժան գործովքս յիրաւի:
Վատնիչ արքունի գանձուց կրկնադատ եւ անթափելի,
Պատասխանատու մեծին ըմբռնեալ անհրաժարելի:
Բիւր քանքարոյ խնդիր՝ ես չունիմ կրչիս մի ունկի:
Անբարեխօս կապեալ ի պահեստ դատն արդելանի,
Հեծումն եւ վաստակ ցաւոց ճաշակեալ յաննըշոյլ բանտի:

Այսպէս կը շարունակուի՝ 35 տող ամբողջ. յետոյ կամաց կամաց փոխելով ամանակը՝ կը դառնայ աւելի երկարաշունչ, բայց միշտ մտահոգութեամբ տաղաչափուած տողեր տալու՝ նոյն Բան-ին Գ. եւ Դ. հատուածներուն մէջ:

Ներքին չափ եւ ամանակ ունին նաեւ

Մեղա՛յ մեծիդ բարերարութեան՝ անարդելս մեղա՛յ.
Մեղա՛յ ծագմանըդ ճառագայթից՝ խաւարելս մեղա՛յ.
Մեղա՛յ շնորհացդ անբաւ երախտեաց՝ արդարեւ մեղա՛յ.

(18 տող. Բան ԻԷ. բ. գ.):

Որ ամօթոյն դասըն պատուհաս պահեալ կայ հիքոյս
Կրճատումն տամանց եւ անկէտ լալումն աչաց եղկելոյս,
Հայրական ցասումն անընպուժելի՝ դառնութեամբ որդւոյս,
Ապականութիւն աննորոգելի մեղուցեալ մարմնոյս,

Նոր կշտամբութիւն դողոցն չարեաց՝ ախտացեալ հոգւոյս,
Տարտամ տագնապի տարակուսանաց՝ ելից գերելոյս,
Զոր երկնային զօրքըն մատուցանեն թշուառացելոյս,
Ի խրճուն որոմանցըն վրկայելով վրատանգեցելոյս, (ԼԹ. բ.)
Ի ձայն ահարկու զանբրժշկութիւնն արդել լրքելոյս:

Առաջինը 4—5—5, երկրորդը 5—5—5 չափերը ունին, թեթեւ վրիպումներով: Կը հասկցուի որ Նարեկացի յատուկ դիտում ունեցած է այդ տողերը տաղաչափելու:

Տաղաչափեալ էջ մ'է նաեւ, թէեւ ոչ բոլորովին անթերի եւ ոչ ամբողջապէս Ընկալ քաղցրութեամբ (Բան ԺԲ. գ.) կտորը:

Ընկա՛լ քաղցրութեամբ, Տէր Աստուած հզօր զդառնացողիս զաղաչանս.
Մատիր զթութեամբ առ պատկառելս դիմօք.
Փարատեա՛, ամենազարդե՛ւ, զամօթական տխրութիւնս.
Բա՛րձ յինէն, ողորմա՛ծ, զանբերելի ծանրութիւնս.
Անջրպետեա՛, հնարաւոր ըմբմտացու կրթութիւնս.
Աւարեա՛, միշտ յաղթո՛ղ, ըմբարդին հաճութիւնս.
Բացատրեա՛, վերնայի՛ն, ըմբոլելոյն մառախուղ.
Կնքեա՛, կեցուցի՛չ, ըկորուսչին ընթացմունս.
Ցրուեա՛, ծածկատե՛ս, զըմբռնողին չար զամունս.
Խորտակեա՛, անքընի՛ն, ըմբարտողին զիմեցմունս:
Տեառնազրեա՛ զո անուամբդ ըմբուանցոյց երդ յարկիս.
Պարփակեա՛ զո ձեռամբդ զառաստաղ տաճարիս.
Գծագրեա՛ զո արեամբդ ըմբուտ սեմոց սենեկիս.
Կերպացո՛ զքո նշանդ ի հետս ելից մաղթողիս.
Ամրացո՛ զո ալիովդ ըմբհանդստեանքս խշտի.
Մաքրեսցես ի հաղրից ըմբծածկարան անկողնոյս.
Պահեսցես զո կամօքդ ըմբտառապեալ անձն ողւոյս:
Անխարդախ արասցես ըմբզո չնորհեալ չունչ մարմնոյս.
Կացուսցես չըմբվակ ըմբզար զօրուդ երկնայնոյ,
Կարգեսցես ի դիմի ընդդէմ դիւացըն դասու:

Ինչպէս յայտնի կը տեսնուի, Ընկալ քաղցրութեամբ կտորին մէջին մասը՝ ըսկսեալ «Փարատեա»էն, մինչեւ «դիւացն դասու» կը հետեւի որոշ չափական ամանակի մը՝ դիտումնաւոր կերպով կատարուած հեղինակէն, այնպէս որ անոր յաջորդող մասերը կ'անջատուին իսկոյն իրենց անչափ եւ ազատ ընթացքովը: Գործածուած թուական չափն է՝ 3—3—4—3. եւ երբեմն 2—3—4—3, փոփոխութեամբ առաջին անդամին որ երկու ոտքի կ'ինքնէ. (ինչպէս՝ Կնքեա, եւ Ցրուեա բառերով ըսկսող տողերը): Այս կանոնաւորութիւնը կը կորէ նաեւ առաջին տողին («Փարատեա»ի) երկրորդ անդամը՝ որ հնգավանկ է, միակը 18 տողերուն մէջ:

Այս յիշատակուած կտորներու մէջ զգալի է յայտնի չափի մը գործածութեան մը՝ ինչպէս ասացինք. երբ ներշնչումը կը տիրապետէ Նարեկացիին վրայ ու կը վառի խանդը՝ այն ատեն բնականօրէն, ինքնաբուխ, տաղաչափեալ քայլ կ'առնեն իր տողերը. բայց միայն ներշնչումի այդ պահուն գրուած էջը. մնացեալը, ըլլայ նոյնիսկ չարունակութիւնը միեւնոյն Բանին կամ մինչեւ իսկ Բանին սորբաժանումը կազմող հատուածները՝ կը կանգնի. այսպէս նոյն էջին վրայ կը գտնենք երբեմն տաղաչափեալ եւ երբեմն արձակ մասեր:

Զատորոշելու համար տաղաչափեալ մասը՝ ներքին ամանակաւոր ընթացք ունեցող մասերէն, նայելու է թէ արդեօք թուական համբանքը՝ դէթ մօտաւորապէս կը համապատասխանէ՞ տողերուն. հակառակ պարագային համարելու է զանոնք արդիւնք ներքին անկանոն ամանակի մը: Ցետոյ պէտք է խարուիլ նոյնավերջ բա-

digitised by A.R.A.R.@

ռերէն՝ որոնք յանդի պէս կը բռնեն տողերը՝ ալ, լի, կան, ցի եւն. վերջաւորութիւններով, պարզապէս հեռաւոր, անթըւական երաժշտականութիւն մը առաջ բերելու, որովհետեւ այսպէս կը դդայ բանաստեղծը, այսպէս կը պահանջէ իր ականջին մէջ հնչող դաղափարներու հոսանքը:

Յաջորդ բոլոր օրինակները, որ պիտի տանք հոս, չունին վերեւ յիշատակուած չորս կտորներուն տաղաչափական ձեւն ու ընթացքը, այլ կը պատկանին միւս տեսակին՝ ամանակաւոր ընթացքին՝ որ թըւական համբանքի մը սահմանին տակ չեն ամփոփուիր:

Մանաւանդ զի ոչ զոյ պատասխանի, ըստ առակողին, յաւուր պատերազմի,
Եւ ո՛չ բանիւ երաւանալի եւ ո՛չ վերարկուաւ պատրաստարելի,
Եւ ո՛չ զիմակօք կեղծաւորելի, եւ ո՛չ առ երեսս բանիւք մատչելի,
Ո՛չ կերպարանօք երբեք խարելի, ո՛չ յօդուածօք բանից ստելի,
Ո՛չ արագմամբ ոտից փախչելի, ո՛չ թիկանց դարձուցանելի,
Ո՛չ զիմաց ընդ երկիր մածուցանելի,
Ո՛չ բերանով ընդ հող հատանելի, ո՛չ ի խորս երկրի զօղելի:
Քանզի՝ մերկ են քեզ ծածկեալքն, եւ հրապարակեալ են աներեւոյթքն.
Արդարութիւն իմ նուազեալ եւ ի սպառ ունայնացեալ,
Մեղանքն յայտնեցեալ եւ յաւէտ առատացեալ.
Զարիքն իմ մնացական եւ ես կորստական.
Իրաւանցն կըշիռ պակասեալ եւ անիրաւութիւն խսկոյն զօրացեալ.
Բարեացն բերք հալեալ, եւ սիրամունքն արձանացեալ.
Աւանդն կորուսեալ եւ դատակընիքն այժմէն մտեալ.

(Բան Դ. ա.)

Այս կտորին մէջ կայ յայտնի ամանակ մը անշուշտ, մանաւանդ սկսեալ երկրորդ տողէն մինչեւ հինգերորդը՝ ուր գործածուած չափն է 5—5—5—5 (քսանոտեանը), բայց լոկ քանի մը տողի համար. այդ ալ անտարակոյս վայրկենական զգացողութեան մը արդիւնք է՝ իր ականջին մէջ հնչող ամանակի մը՝ որմէ տարուած է ակամայ, թէեւ ոչ միշտ կանոնաւոր:

Նմանապէս հետեւեալ տողերը.

Զարդարեցեր բանիւ, փայլեցուցեր փչմամբ,
Մտօք ճոխացուցեր, խմաստիւք աճեցուցեր,
Հանճարով հաստատեցեր, ի շնչականացն որոշեցեր,
Հոգւով խմանալեաւ խառնեցեր, իշխանականին զոյիւ պճնեցեր,
Ծընար հայրաբար, սնուցեր զայեկապէս, տածեր ստացողապէս.

(Բան Ե. բ.):

Զիա՞րդ անկաւ ամբարձեալն, զիա՞րդ ստոսանեցաւ հաստատեալն,
Զիա՞րդ կործանեցաւ կառուցեալն, ի՞բր օտարացաւ ծանուցեալն,
Զիա՞րդ զակատեցաւ զաւակն ընտրութեան, զիա՞րդ սրացաւ մերձաւորն.

(եւն. Բան ԽԸ. գ.)

Ցորժամ եցէ մարմինն մեղօք զրաւեալ,
Եւ անձն ի գործոց չարեաց ոչ մեկուսացեալ,
Գործնականացն գործի՝ սովորութեամբըն կարեաց կապեալ...

(այսպէս 42 տող. Բան ԻԳ. բ)

Պարծանացըն նշոյլ ամենեւին ինձ չիջաւ.
Փրկութիւնն մատնեցաւ, բարին ստուերացաւ,
Ելք կենացն բնաւին փակեցաւ, մխիթարութիւնն բարձաւ.

(այսպէս 16 տող. Բան ԻԴ. բ.)

Դիտելի է նաեւ ԻԲ-ի բ. հատուածը՝ ուր Նարեկացի տարուած է այս անդամ կան վերջաւորութեամբ մակդիրներու թափէն:

ԻԵ. Բանը՝ որ խորտակուած հոգիի նկարագրութիւնն է նմանութեամբ նաւաբեկութեան մը պատկերին, ունի բ. եւ գ. հատուածներուն մէջ նոյնավերջ տողեր, որոնք դարձեալ տաղաչափութիւն մը են թաղդելու կը տրամադրեն միտքը, բայց իրականին մէջ՝ բացատրելի են Նարեկեան թուարկումի ոճին համաձայն.

Ուստի նաւն ի բախմանէ վայրենի ալեացըն խորտակեցաւ.
Թեւոցն ձեռնարկութիւն քայքայեցաւ,
Կայմն ամբարձման ի կայից իւրոց խլեցաւ
Առագաստին թռչարան յանկարկտելի ծուէնս պատառեցաւ...

(Կը շարունակուի այսպէս ողբական եղանակով ամբողջ 21 տող):

(Կը շարունակուի այսպէս ողբական եղանակով ամբողջ 21 տող):
Ապա կը յաջորդէ տարբեր չեշտով մը իր ողբը.

Արդ ի՞նչ թէ յաւելից հայել զրազմախորտակելի տապանակ մարմնոյս իմոյ [Նորոգեալ:

Իցէ՞ արդեօք տեսանել զվերբերս նաւ ողբալի հոգւոյս ողջացեալ:
Իցէ՞ արդեօք տեսանել զրաժանեցեալս միջոցաւ մեծաւ՝ վերստին կցեալ:
Իցէ՞ արդեօք տեսանել զյոդնաթախիծ սիրտ վշտացելոյս՝ բերկրեցեալ:
Արդ ի՞նչ ակն ունել նայել զյաւէտ խաթարեալ կերպարան բնութեանս կրկին [Հանդերձեալ:

(Բան ԻԵ. հատ. գ. ամբողջ 19 տող):

Մէջբերենք մէկ քանի օրինակներ ալ.

Ոգեա՛ սուսերաւ յաղթական կենդանէն խաչիդ զցանցս վարմիս,
Որ յամենայն կայից պաշարեն ի մահ զդերիս.
Եւ հա՛ն ի յանդորր զոտս սառանեալ թիւր ընթացողիս:
Բժշկեա՛ զհրատապ ջերմնական տենչորումըն մղձկեալ սրտիս,
Մերժեա՛ զդիւային չարահնարութեանս չչուկ քո պարտաւորիս,
Հալածեա՛ զյուսահատ անձկութեան հոգւոյս մրթութիւն՝ չարի կենակցիս:

(13 տող. Բան Խ. գ.)

Ահա զանճառիցն իմոց ճառեցի,
Ըղդատակաւելիսն խայտառակեցի, զդդանիսն հրապարակեցի,
Ըղծածուկսն յայտնեցի, ըղթաքուցեալսըն ցուցի,
Զամփոփեալսն տարածեցի, զդառնութեանս մաղձ՝ ժայթքեցի:
Զգործակցութիւն չարին՝ մատնեցի, զամբարեալ թարախ վիրիս՝ քամեցի...

(25 տող. Բան ԿԵ. ա.)

Նման տողեր շատ կան, ինչպէս Բան ԿԷ. բ, ՀԱ. բ, ՁԷ. բ. եւ ուրիշ գլուխներու մէջ, որոնք Նարեկեան թուարկումի ոճով կը բացատրուին: Նմանապէս իր երկար շարքերը ոմն-ի (Բան. Ձ. գ.), Վայ-ի (Է. գ.), Ո՛վ-ի (Ը. բ.), Ո՞վ-ի (ԻԹ. բ.), Մի-ի (ԺԷ. ա, ՀԸ. գ, ՁԷ. գ), Թէ ի (ԺԹ բ, ԻԴ. ա, Ձ. գ.), ԵՔԷ-ի (ՀՁ. բ.), Որպէս-ի (Ի. գ.), Ընդ-ի (ԼԲ. ա, ԽԹ. բ.), Իւր-ի (ԼԸ. բ.), Ոչ-ի (Խ. բ, ՁԲ. ե.), Որ ինձ-ի (ԾԷ. ա.), Առ-ի (Լ. գ.):

Օրինակ.

Ոմն եւ ծնունդք իւր, ոմն եւ չառաւիղք իւր,
Ոմն եւ բիծք իւր, ոմն եւ արկածք իւր,
Ոմն եւ փուչք իւր, ոմն եւ արմատք իւր...

(այսպէս 24 տող):

digitised by A.R.A.R.@

Մի՛ յաւելուր հեծութեանս ցաւ, մի խոցեր զվիրաւորեալս,
Մի դառապարեր զպատժեալս, մի տանջեր զչարչարեալս.
(այսպէս 34 անդամ կրկնուած)։

Որ ինձ անհնարին է՝ քեզ դիւրին է.
Որ ինձ անհասն է՝ քեզ սահմանեալ է.
Որ ինձ անանցն է՝ քեզ հպաւոր է.

Ո՛չ անդունդք խորոց, ո՛չ վիհք վըհից,
Ո՛չ բարձրութիւնք լերանց, ոչ անձաւք քարանց
Ո՛չ կարծրութիւնք արձանաց, ոչ ծերպ ծակաց
(19 անդամ կրկնուած)։

(23 անդամ կրկնուած)։

Թէ զկորուսեալս չահեսցիս՝ անարա՛տ,
Թէ զհարթուցեալս յանձանձեսցես՝ երջանի՛կ,
Թէ զամաչեցեալս յառաջ մատուցցես՝ բարեչնո՛ւհ,
Թէ յուսահատելոյս ինձ միջնորդեսցես՝ միշտ սուրբ Կոյս,
Թէ զմերժեալս ընտանեցուսցես՝ մեծարեալդ Աստուծոյ....
(19 անդամ կրկնուած. Բան Զ. գ.)։

Ո՞վ այս տողերուն մէջ ոտանաւորի չափ ու կշռոյթ կը տեսնէ. Նարեկեան անհատնում թուարկումներն են, որոնք բընականաբար ամանակ մը կու տան, բայց ոչ տաղաչափութիւն։ Դեր. Թարգմանիչը զանոնք տակէ տակ ներկայացնելով՝ ոտանաւորի պատրանքը կը ստեղծէ աչքին համար, բայց միայն աչքին։

Բացի հոս յիշատակուած եւ ուրիշ մէկ քանի կտորներէն, մնացեալ Բան-երու պարունակութիւնը բոլորովին արձակունակ ըլլալով իրենց ձեւով՝ անհասկանալի կը դառնայ մեզի՝ թէ ի՞նչպէս կարելի է զանոնք տաղաչափական օրէնքներու ենթարկել։ Օրինակ՝ ի՞նչպէս կարելի է սա տողերը իբր ոտանաւոր ներկայացնել.

«Դարձեալ այլաբանեցիր ի նոյն չարունակ բարդեալ զկշտամբանացս եղանակ դարձեալ անձինս, ածեալ մատուցեալ կրկին կացուցեալ նովին պատկերաւ ի նոյն պայմանի։ Թերեւս զրեսցէ ինձ ամենազէան զայս յանդիմանութեան դատակնիք կսկծեցուցանողականս բանի՝ ճշմարիտ խոստովանութիւն համայնից գործոց դաղտնութեանց չարեաց» (Բան. ԻԲ. ա.)։

Եւ սակայն Գեր. Գ. Ե. Տ. կը կատարէ բոնագրօսիկ կերպով՝ մէջբերուած կտորին պէս հարթ ու արձակ միւս բոլոր էջերը Նարեկեան աղօթամատեանին։ Ոչ ոք կը ժխտէ թէ Նարեկացիին քով կայ, զէթ իր Բան-երէն մէկ մասին մէջ ներքին երաժշտականութիւն մը, ներքին ամանակ մը՝ որ ինչպէս ըսինք առաջ կու գայ իր թուարկումի ոճէն։ Եւ այդ կը կազմէ Նարեկեան արուեստն արդէն, եղանակ մը գրութեան՝ որ Նարեկի հեղինակինն է, որուն մաքին ընդարձակութիւնը, գաղափարներու բեղունութիւնը, մանաւանդ երեւակայութեան ուժգնութիւնը եւ զգացումի ջերմութիւնը կը ստեղծեն զայն։ Այդ արուեստին ալ հիմը անոր հոգին է, տառապող եւ սլացող միանգամայն, ենթակայ զգայականութեան մը՝ որուն մէջ մաս ունի բովանդակ տիեզերքը, մարդը եւ իր կիրքերը, իր ձկտումները՝ զէպի նիւթին ցածութիւնները եւ միւս կողմէն զէպի հոգեսլաց բարձրութիւնները հոգեկան զեղեցկութեանց։ Եղական բանաստեղծութիւն մ'է Նարեկացւոյն «Մատեան ողբերգութեան»ը, արտադրուած իր սեփական արուեստով, բանաստեղծութիւն մը քնարական-ողբերգական-դիւցազներգական տարրերով խառն, բազմաղան եւ ալեխառով խորքով, հարազատ պատկերն ըլլալով հոգեկան յուզուած, տագնապալի վիճակի մը։ այդ բանաստեղծութիւնը անջատել իր արուեստէն՝ անկարելի փորձ մ'է, միացած ըլլալով անոնք սերտօրէն իրարու հետ։ Նարեկեան արուեստը եւ կամ Նարեկեան բանաստեղծութիւնը կը կայանայ խառցումի մէջ թանձր զոյներու,

ուժգին աղաղակներու, եւ սրտակեղեք ճիչերու, միշտ ալեծփուն, անհանդարտ եւ բարդ արտայայտութիւններով։ Այսպիսի բարդ հոգեբանական դոյակնճակէ մը պարզ ու խաղաղ էջեր չեն կրնար բխիլ. այդ է պատճառը՝ որ Նարեկացի կը ձկտի կրկնութիւններով դաղափարի, թէեւ միշտ տարբեր բառերով կամ անոնց հոմանիշներով, պատկերել իր հոգւոյն ալեծփանքը. պատկերները որ կը յաջորդեն մին միւսին եռեւէն՝ նոյն այդ հոգեկան ապրումներուն զանազան երեսները ցոյց տալու նպատակ ունին իրապաշտ դոյնով մը՝ կենդանի եւ բարախուն իբականութեամբ։ Ասկէ՝ իր կրկնութիւնները դաղափարի՝ այլազան պատկերներու տակ, ասկէ՝ իր թուարկումի անվերջանալի շարքերը, միշտ աւելի ոստոտիկ, միշտ աւելի դղալի դարձնելու համար իր ցաւը, իր տառապանքը, իր լացը, եւ քիչ անդամ հրճուանքը։

Երբ Նարեկացի տարուած է զգացումի այս բուռն թափէն՝ որ անսանձելի ուժգնութեամբ կը մղէ զինքը պատկերաւոր արտայայտութեանց՝ այն ատեն կորսընցընելով չափակցութեան, կշռաղատութեան ամէն սահման՝ կը ծնանի, մանաւանդ թէ կը բխի տողեր, նախադասութիւններ՝ որոնք իրենց միօրինակութեամբ կը դառնան նոյնիսկ տաղակալի։ Եթէ քիչ մը չափակցութիւն, քիչ մը մեծատաղանդութիւն առաջնորդէին այդ մաքին արտայայտութիւնը՝ իր գործը ուրիշ կերպարանք եւ ուրիշ հմայք պիտի առներ անտարակոյս։ Այդ եղական նկարագրով աղօթամատեանն հետեւարար՝ ամբողջապէս ողբի երգ է, որով իր լալական, ողբական ընթացքը (նոյնավերջ բառերով) բացատրելի կը դառնայ. նմանապէս ներքին ամանակը, այն տեսակ մը զատ ու անչափ երաժշտականութիւնը, — որուն միակ աղբիւրն է ըսինք յորդակեղ առատաբանութիւնը եւ զգացումներու ծովի իր հոգին —, կը դառնայ հասկանալի։ Մենք արդէն նշանակեցինք այն էջերը՝ ուր այդ ներքին ամանակը յայտնապէս զղալի է. այդ էջերուն մէջ՝ Նարեկեան արուեստին համաձայն՝ ամանակը յաճախ մէկ նախադասութենէն կ'երկարի միւսը իբրեւ անոր արձագանգը՝ նման սաղմոսներու եղանակին, որ միջանկեալ անջատումով հանդերձ՝ դաղափարով եւ կըշռոյթով կը կապուին իրարու. ի բացատրութիւն ըսուածին՝ յաւելունք նաեւ սա մէկ քանի տողերը.

«Եթէ ի մոխիր երկրի թաւալել ձեռըն բերիցէ / երեսացն Աստուծոյ ի նոյն մաղուցումն զնա հերքեսցէ.

Եթէ վաստակս ինձ ցաւոց նիւթեսցէ՝ / քրտունքն յուսթի արեամբն զանդեալ փրկչին աշխարհի զնա խուեսցէ. եւն.... (Բան. ԿԶ. գ.)։

Մեր ցարդ ըսածներէն կը հետեւի որ Նարեկեան աղօթամատեանը կարելի չէ տաղաչափեալ ներկայացնել, քանի որ արդէն բնագիրը տաղաչափեալ չէ իր ամբողջութեանը մէջ։ Կը համարձակինք աւելցնել միանգամայն որ գործին զեղարուեստական շնորհին վրայ՝ ոչինչ կ'աւելցընէ այսպէս անչափ եւ արձակունակ տողերուն ներկայացումը վերածուած աշխարհարբի։ Նարեկացին աւելի ճաշակելի, աւելի զեղեցիկ դարձած չէ այդ տաղաչափական փորձով. նախընտրելի է կարկիկ, մաքուր աշխարհարբով արձակ վերածումը Նարեկեան թռիչքին, պարզ, հասկնալի, սահուն, ոչ գրաբառնակ բառերուն կիրարկումով, որոնց այսօր չի ներեր աշխարհաբարը։ Կը կարծենք թէ հոն մուտք գտած բարդ բառեր՝ որոնք գրաբարի մէջ իմաստ եւ իրաւունք ունին գոյութեան, աշխարհաբարի մէջ փոխանակուելու են ուրիշ բառով կամ ձեւով մը. այսպէս բազկատարածումն, բոլորապտուղ, աւանդակորոյս, մնացական (մընայուն-ի իմաստով), դաւնոստեան, երկայնմտութիւն, պէտք չէին մնալ աշխարհաբար թարգմանութեան մէջ. նմանապէս ինչ ինչ բացատրութիւններ, օր. որ կը գրաւուի գործերով (որ գործովք միայն կը գրաւի), այսինքն որ գործերով միայն կը հաչտուի, որ գործ կը պահանջէ եւ չի կաչառուիր խօսքերով. ծրդուած շինուածք (ծրդեալ շինուածս...). ծրդիկ հին բառ մըն է, որ կը նշանակէ թաթիւրիլ աղտոտութեան, ապականութեան մէջ. աշխարհաբարը ուրիշ ձեւ կը պահանջէր այդ բացատրութիւնը թարգմանելու համար։ Կը յուսանք թէ խծրծանք չի հարուցիր՝ եթէ դիտել տանք նաեւ քանի մը օրինակներով միայն տեղ տեղ ինչ ինչ

digitised by A.R.A.R.@

անճշտութիւններ ալ։

ԳՐԱԲԱՐ

Այլ դու, Աստուած, Աստուածդ հոգւոց եւ ամենայն մարմնոց. (Բան. Բ. բ.)։

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

Սակայն Դու, Աստուած, Դուն որ Աստուածն ես ողջ հոգիներուն եւ մարմիններուն։

Մինթէ՝ մեռած հոգիներ՞ կան.ողջ-ը եթէ ապրողի նշանակութեամբ աւելցուած է բնագրին վրայ՝ բոլորովին աւելորդ է. իսկ թէ բոլոր, ամբողջ նշանակելու համար, այդ պարագային՝ մարմին բառին առջեւ անցնելու էր, ինչպէս գրաբար բնագրին միտքն ալ կը պահանջէ. որով Աստուած՝ է Աստուած հոգիներուն եւ բոլոր մարմնեղէն էակներուն՝ որուն մէջ կը պարփակուին անասուններն ալ. Նարեկացիին միտքն ալ արդէն այս է։

ԳՐԱԲԱՐ

Առ բանս ընտանիս, առ խօսքս հասարակաց — Առ ճայնս բնաւորականս — Առ գործոց յաջողուածս, առ առաքինութեան ջերմութիւնս. եւն... (Բան ԼԱ. բ.)։

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

Ընտանեկան զրուցաբութեանց եւ հասարակաց խօսակցութեան մէջ — Հոգիի յոյզերը յայտաբերող ձայնարկութեանց մէջ — Առաքինական ջերմեռանդութեանց եւ գործերու յաջողութեանց մէջ... եւն։

Ու նկատել որ այս թարգմանութիւնը գեղարուեստական բնոյթ ունենալու հարկադրանքին տակ է, պահանջ մը՝ որ ինքնին թարգմանիչը կը զղայ ամէնէն առաջ. սակայն ի՞նչ ըսել, հակառակ այդ բոլոր բարի տրամադրութիւններուն՝ զոհացուած չէ հոս չափական վերածումի մը կարուկ, պէրկ ձեւի անհրաժեշտութիւնը՝ քանի որ տաղաչափական ձեւնարկ մ'է կառարուածը եւ իբր այդ՝ գեղարուեստական ըլլալու պայմանին մէջ։

ԳՐԱԲԱՐ

Ընկալ քաղցրութեամբ, Տէր Աստուած հզօր, զղջանացողիս զաղաչանս.

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

Սիրով ընդունէ, Տէր Աստուած հզօր, աղաչանքներն ստամբակիս. (Բան. ԺԲ. զ)։

Ստամբակ, չար, յանդուգն, ապըստամբ, խիստ եւ դաժան կը նշանակէ, Աստուած մտիկ չ'ըներ ապստամբին, չարին ազօթքը, այլ տառապողին, վշտերով դատնացածին, նեղուածին։ —

ԳՐԱԲԱՐ

Պահեսցես եւ ամրացուսցես, երկնային զօրուդ շրջափակութեամբ — Յամենայն ընթացից խարդոյն հոգմոց խաչիւրդ լուսոյ զմեզ պաշտպանեալ... (Բան. Կ. Է.)։

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

Պահէ՛ պահպանէ՛ երկնային զօրքիդ շրջափակութեամբ — խարդ այսերու յարձակումներուն դէմ լուսեղ խաչովդ զմեզ պաշտպանելով։

Հոս դիտելի է նախ շրջափակութեամբ բարդ բառին անտեղութիւնը, այս (դեւ) բառին նոյնպէս աշխարհաբարի մէջ անգործածութիւնը. ունինք միայն բարդութեամբ այսահար-ին մուտքը նոր հայերէնի մէջ։ Նարեկացին կը գրէ խաբողին, թարգմանիչը կը վերածէ խաբող այսերու, յոգնականացնելով միտքը. Նարեկացիի բնագրին մէջ կայ բանաստեղծական նրբերանգ մը հովի պատկերի տակ. «Յամենայն ընթացից հոգմոց խարդոյն», այսինքն խարդոյն (դեւին) հովերուն ամէն կողմէ փչումէն, ամէն կողմէ (անակընկալօրէն) հանող հարուածներէն։

Վերջացնելու համար՝ ըսենք որ Գեր. Գարեգին Եպիսկոպոսին կատարած աշխատանքը՝ իր ծրագրին եւ գործադրութեան մէջ հոկայական գործ մ'է, որ եթէ կը ներկայանայ թերի իր ինչ ինչ մասերուն մէջ, սակայն քայլ մը աւելի առաջ կը տանի Նարեկեան աղօթամատեանին շուրջ կատարուելիք ուսումնասիրութեանց մեր պարտականութիւնը, եւ այս տեսակէտով մեծապէս շնորհաւորելի։

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

ԱՐԵՒԵԼԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ՔԱՆԸՄԷԿԵՐՈՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

ՅԱՂԹԱՆԱԿ ՄԸ՝ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՇՈՒԻՆ

[Թէեւ ուշ՝ սակայն իր պատմական կարեւորութեան համար կը գնենք հոս հետեւեալ զեկոյցը՝ զրկուած պր. Զիթունիէն]

Լուսաւորութեան Քաղաքին՝ Փարիզի՝ պատմութեան մէջ, 1948 Յուլիս ամիսը յիշատակելի կը մնայ՝ հանաշխարհային խաղաղ ուսումնական ապրումով մը։

Պատերազմէն ի վեր՝ առաջին անգամն էր որ գիտական աշխարհը նորէն կը խմբուէր, զործակցելու, իր Միջազգային Համագումարներովը. 6-րդ՝ Լեզուագիտական եւ Բիւզանդագիտական, 21-րդ՝ Արեւելագիտական։

Կը մասնակցէին աշխարհի ամէն անկիւնեւրէն և ամէն ազգէ՝ հինգ հարիւրեն աւելի պատգամաւորներ, իրենց Մտից Տոմսակովն ու լամբակին անցուած ցուցանիշովը։

Համագումարին երեք ճիւղերուն իբր հաւաքավայր և բեմ՝ Ֆրանսական կառավարութեան կողմէ յատկացուած էին բազմաթիւ ընդարձակ շէնքեր՝ Փարիզի կեդրոնին մէջ։

Լեզուագիտական ճիւղին նիստերը տեղի ունեցան Սիրբ Իւնիվէրսիթիրի մէջ։ Բիւզանդագիտականին՝ Սորպոնի յարակից շէնքի մը մէջ։ Արեւելագիտականին՝ Ֆոնտասիոն Նասիոնալ տէ Սիանս Փոլիթիքին մէջ (27, Ռիւ Սան-Կիյեոմ), մասնաճիւղերովը՝ 34, Քէ տի Լուվր, և 2, Ռիւ տը Լիլ։

Արեւելագիտական Համագումարը, գրուած էր, միւսներուն պէս, Ֆրանսայի Հանրապետութեան Նախագահին բարձր հովանաւորութեան տակ, պատուակալութեամբ՝ Արտաքին Գործերու և Կրթական Նախարարութեանց, Սէնի և Փարիզի՝ Ընդհ. Վարչութեան ու Քաղաքապետութեան նախագահներուն։

Կազմուած էին՝ Պատուակալ Մարմին մը, Բարձր Խորհուրդ մը և Կազմակերպիչ Յանձնախումբ մը։ Այս ժողովներուն կը նախագահէին ՊՊ. Տիւսօ, Ա. Ֆուշէ, Ժաք Պաքօ և Ռընէ Կոուսէ, իբր գործոն անդամ ունենալով՝ աւելի քան հարիւր քսան ականաւոր դէմքեր։

Առաւօտները, 9-12, յատկացուած էին բանախօսութեանց։ Կէսօրէ ետքը՝ Թանգարաններուն այցի և ընդունելութեան։

Բանախօսները կը խօսէին, կամ կը կարդային՝ ֆրանսերէնով, և կամ անգլերէնով, քսանէն երեսուն վայրկեան, խօսք առնողները՝ հինգ-տասը րոպէ։ Գերման գիտնականները հրաւիրուած չէին։ Բացակայ էին նաեւ Սովետական ազգերը։

Արեւելագէտներու Համագումարին՝ գործօն անդամակցութիւն ունեցան ութը Հայեր (այբենական ցանկով).

1. Հայր ԷՍԱՊԱԼԵԱՆ (Փարիզէն) «Հայոց նախա-իրանեան կրօնը»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 26-ին։

2. Պր. Մ. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ (Փարիզէն)՝ «Պարսկական բնակարանին յեղաշրջումը», Յուլիս 24-ին, և «Մեծքարեան շէնքեր, կամարներ, եւն., Հայաստանի մէջ»՝ Յուլիս 26-ին, երկուքն ալ Ֆրանսերէնով։

3. Պր. Ա. ՄԵԼԹԱՐԵԱՆ (Պրիւքսէլէն) «Երկու Ելթանէպօներու դուռը՝ Քարնաքի մէջ»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 26-ին։

4. Հայր ՄԸՍԸՐԵԱՆ (Պէյրութէն) «Իրականութեան նախաձեռնարկու մը՝ Հայաստանի մէջ»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 30-ին։

5. Տիգրան ԶԻԹՈՒՆԻ (Փարիզէն)՝ «Հայ Ժողովրդական Դիւցազնավէպը»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 31-ին։

6. Պրն. Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ (Փարիզէն)՝ «Հին Հայ Գրականութեան հարցեր, — Նահապետ Քուչակ»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 26-ին։

7. Պրն. Ա. ՍԱՖԱԱՍՏԵԱՆ (Լիոնտօնէն)՝ «Խուրմի Երկիրը՝ հայ լեզուի և գրականութեան մէջ»՝ անգլիերէնով, Յուլիս 24-ին։

8. Օր. Սիրարփի ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ (Հարվըրտէն)՝ «Արեւելք և Արեւմուտք՝ ԺԳ.-րդ դարու հայ արուեստին մէջ»՝ Ֆրանսերէնով, Յուլիս 24-ին։

Այս ութը հայ զեկուցողներէն՝ Մխիթարեան՝

digitised by A.R.A.R.@